

Nizami Gəncəvi inciləri

İsmayıl Məmmədli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Annotasiya. Bir məsələni xüsusi olaraq diqqətə çatdırmağı lazım bilir ki, Nizami Gəncəvinin bədii əsərləri hələ orta əsrlər Şərqi böyük mütəfəkkirləri tərəfindən rəğbətə qarşılanmış, nəzərini cəlb etmiş, onun elmi, fəlsəfi, bədii, mənəvi düşüncələri Qərb dünyası mütəfəkkirlərini də ovsunlamış, heyrləndirmişdir. Hələ orta əsrlərdə Nizami Xəmsəsi mövzularına müraciət olunmuş, habelə onlarla Xəmsələr qələmə alınmış, nəsirələr yazılmış, ideyalar dəstəklənmiş və inkişaf etdirilmişdir.

Açar sözlər: Nizami, muncuq, ozan, alaçıq, türk

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 17.11.2021; qəbul edilib – 28.11.2021

Pearls of Nizami Ganjavi

Ismayıl Məmmədli

Doctor of Philological Sciences

Institute of Linguistics named after Nasimi of ANAS. Azerbaijan.

Abstract. In this article it is said about using of the Azerbaijani origin words like khatun, ozan, yaylag, muncuq, kulung, alaghich in Nizami Ganjavi's works. There's also need to pay special attention that the fact Nizami Ganjavi's works of art are still admired by the great thinkers of the Middle East, his scientific, philosophical, artistic and spiritual thoughts have fascinated and amazed by Western thinkers. The themes of Nizami "Khamsa" even in the Middle Ages were addressed, as well as dozens of prose writings, ideas were supported and developed.

Keywords: Nizami, beads, ashug, tent, turk

Article history: received – 17.11.2021; accepted – 28.11.2021

Giriş / Introduction

X-XII əsrlər Azərbaycan elm və mədəniyyət tarixi çox mühüm bir dövr kimi səciyyələnir. Şah saraylarında dövlət dili fars dili olsa da, bir çox Azərbaycan şairləri poeziya, şeir-sənət nümunələrini farsca yaratsalar da, onların ədəbi-bədii irsində milli təfəkkürdən süzülüb gələn dil elementləri də tez-tez müşahidə olunur. X-XII əsrlərdə Bəhmənyar, Xətib Təbrizi, Qətran Təbrizi kimi görkəmli mütəfəkkirlərin yetişməsi göstərir ki, o vaxt Azərbaycanda yüksək mədəni inkişaf səviyyəsi olmuşdur. Bunlar özgə dilləri yaratdıqları ilə şöhrətlənsələr də, öz xalq və dillərinə hörmət qazanmışlar. Belə şəxsiyyətlərin yaranması, hər şeydən əvvəl, milli səviyyə, təfəkkür yetkinliyi demək idi, xalqın və onun dilinin sayılması ilə bağlı hadisə idi.

Əsas hissə / Main Part

Qulamhüseyn Beqdeli Qətran Təbrizinin əsərlərinin dilində:

Çuval (kəsi ke medhi to quel, dirəm, berəd beçuval,) Çöppü-yallı Çu əz ney xuni əz pulad çoppu);

Çinaq (Bərxatəməs nəginə və bərmərkəbəş çinaq);

Bəkməz (Çenanke qisseyi-zair ze sağəro bəkməz);

Yəhər mənasında yun aliq (Çu bər bəlayi – meymuni bəəzəm əndər nəhəd yuni) və s. [2].

Azərbaycan dilinin inkişafında şəxsiz xidmətləri olan Xaqani və Nizami haqqında farslar, "onlardan türk qoxusu gəlir" (buye- tork miayət) deyirlər. Bu böyük sənətkarlar klassik – fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar. Nizaminin dilində bu keyfiyyət daha aydın görünür. Çox əlamətdar haldır ki, bu il 2021-ci ildə Azərbaycanın dünya miqyasında tanınan böyük mütəfəkkir şair Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyi tamam olur.

Azərbaycan ədəbi mədəni fikir tarixinin bu əlamətdar hadisəsinin dövlət səviyyəsində layiqincə bayram edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının möhtərəm Prezidenti İlham Əliyevin "Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında" sərəncamı xüsusi fərəh doğurur. Xatırlatmaq istədik ki, hələ 1979-cu ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə "Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsini, nəsrini və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında" yanvar ayının 6-da imzaladığı qərar bu istiqamətdə kompleks vəzifələr irəli sürəcək, Nizami irsinin və ümumən orta əsrlər Azərbaycan mədəniyyətinin sistemli araşdırılması üçün geniş perspektivlər açmışdır. Məhz Ulu öndərin təşəbbüsü ilə qəbul edilən 1981-ci ilin avqust ayında Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illiyi haqqında qərar isə nizamişünaslıqda əsaslı dönüş yaratmışdır, davamlı tədqiqatlar üçün yeni-yeni üfqlər açmışdır. Görkəmli Prezidentimiz İlham Əliyevin dahi Nizaminin anadan olmasının 880 illiyi haqqında imzaladığı bu yeni qərar da böyük öndərin mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza diqqət, hörmət və qayğının xeyirxah siyasətinin tərkib hissəsi kimi bütövlükdə xalqımızın ürəyindədir, diqqətəlayiqdir.

Nizami irsi dəyərini və müasirliyini həmişə qoruyub özündə saxlayan əsərləri insan həyatı və yaşayışının mənasını ifadə edən ən müdrik fikirlər, həkimanə sözlər toplanmış mənəvi xəzinədir, sərvətdir. Böyük ustadın qələmindən çıxmış hər bir sətir yeni-yeni nəsil üçün ibrət dərslidir, məktəbdir, insanların qəlbində ölcüyə gəlməz, yüksək, ali duyğular oyadan, onları inkişafa, tərəqqiyə, təkamülə sövq edən, cahanda həqiqi bərabərlik, nizam, sülh, əmin-amanlıq, səadət uğrunda mübarizəyə ruhlandıran misilsiz sənət nümunələridir.

Bir məsələni də xüsusi olaraq diqqətə çatdırmağı lazım bilir ki, Nizami Gəncəvinin bədii əsərləri hələ orta əsrlər Şərqi böyük mütəfəkkirləri tərəfindən rəğbətə qarşılanmışdır, nəzərini cəlb etmiş, onun elmi fəlsəfi, bədii, mənəvi düşüncələri Qərb dünyası mütəfəkkirlərini də ovsunlamış, heyrləndirmişdir. Hələ orta əsrlərdə Nizami xəmsəsi mövzularına müraciət olunmuş, habelə onlarla Xəmsələr qələmə alınmış, nəzirələr yazılmış, ideyalar dəstəklənmiş və inkişaf etdirilmişdir. Müasir dövrdə də XX əsrin dönməndə müstəqillik illərində də, bu gün Nizami irsi böyük diqqətə, hörmətə və marağa səbəb olmuş, hazırda da olmaqdadır. Onun anadan olmasının 800, 840, 870, illik yubileyləri təntənəli şəkildə bayram edilmişdir.

Fars ədəbi – bədii dilinin inkişafında şəxsiz xidmətləri olan Xaqani və Nizami haqqında farslar, "onlardan türk qoxusu gəlir", – (buyetork miayət) deyirlər. Bu böyük sənətkarlar klassik fars bədii dilinə Azərbaycan dilinin ətrini hopdurmuşlar. Nizaminin dilində bu keyfiyyət daha aydın görünür.

Akademik H.Araslı Nizaminin bədii irsində bir çox Azərbaycan sözlərini müşahidə etmişdir. Bunlara nümunə kimi xatun, ozan, yaylaq çalıq-vuruş, sancaq (bayraq mənasında), qlavuz (başçı, bələdçi) və s. göstərmək olar [1].

Nizaminin bədii əsərlərinin dilində etnoqrafik sözlərin işlənməsi faktının da qeyd etmək yerinə düşərdi. H.Araslının seçib göstərdiyi bir xeyli Azərbaycan sözləri içərisində qədim leksik lay kimi bu günümüzdə qədər də qorunub saxlanmış etnoqrafizmlər qiymətli dil faktorlarıdır. H.Araslının adıçəkildən məqaləsindən götürülmüş nümunələr əsasında bölgünü özümüzə aparmışıq. Belə sözlərə nəzər-diqqəti cəlb etmək istədik:

Muncuq (Zemouci-xun ki bər mizəd be əyyuq. Por əzxun gəştə təsək koləngi);

Gərdək (Dər in gərdək neşəste Xosrove Çin, Be an digər fitadə şure-şirin);

Alaçıq (becərayı-zərbi-himmət Beçə Razeyin çe lafəm, Çi ziyəd be paye pılan alaçuqe – tork mane); [1]

Nizaminin dilində işlənmiş Azərbaycan mənşəli etnoqrafıq sözlərin bir qismi bugünkü dilimizdə arxaikləşmişdir.

Tutuq (pərdə) – Ta kərəməş dər tutuqi nur bud, Xar ze gol, ney ze şəkkər dur bud). Kəmani-sefid tuz-ağ tozlu yay. “Bu idiom Azərbaycan dilindən hərfən farscaya tərcümə olunmuşdur” [3].

Azərbaycan xalqının məişətini və etnoqrafiyasını dolğun əks etdirən bəzi atalar sözləri və zərbi-məsələlərdə farscaya kalka edilərək o dövürkü fars dilinin frazeoloji xəzinəsini zənginləşdirmişdir.

Öz əli ilə öz ayağına balta çaldı (Be dəste – xod təbər bər paye – xod zad);

Qurdla quzu bir yerdə otlayır. (yekca ab xorde qorq ba miş);

Dəşab almışam bal çıxıb. (Yeki sirke tələb kərd, əngəbin yaft);

Həç kəs öz ayrıma turş deməz. (Kəsi nəquyəd ke, duği – mən torşəst) və i. a.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında misilsiz xidmətləri olan, ədəbiyyat tariximizin yaradıcılığında biri kimi tanınan mərhum akademik H. Araslı bu qənaətdədir ki, göstərilən ifadə və atalar sözləri Nizami Gəncəvidən əvvəl yaşamış fars dilli azərbaycanlı şairlərdə də və eləcə də fars sənətkarlarında müşahidə edilməmişdir. Lakin XII əsrdən sonra yaşayb yarananlar tez-tez belə ifadələr, hikmətli cümlələr işlətməmişlər.

Azərbaycan etnoqrafıq leksikasında mühüm yer tutan oyun adlarının da Nizami Gəncəvi əsərlərində işlənməsi maraqlı faktlardandır. Azərbaycan xalqının qədim məişətində geniş yer tutmuş çövkən oyunundan “Xosrov və Şirin” poeməsindən bəhs olunur.

*Dişi aslan kimi yetmiş nəfər qız
Şirinin yanına gəldi qayğısız
Cürətdə hər biri bir İsfəndiyar
Rüstəmi-zal kimi ox atandılar .
Çövkən oynamaqda çox zirəkdiilər.
Göydə çalındılar topu müxtəsər [4, s.107].*

Nəticə / Conclusion

Nəticə kimi onu deyə bilərik ki, Nizami yaradıcılığı tam, mükəmməl, hərtərəfli öyrənildikcə təkcə ədəbiyyatşünaslığımız üçün deyil, dilçiliyimiz, etnoqrafyamız və ümumi mədəni varlığımızın bir çox digər sahələri üçün də maraqlı səciyyəvi faktlar ortaya çıxarır.

Ədəbiyyat / References

1. Araslı H. Nizamidə xalq sözləri, xalq ifadə və zərbi məsələləri SSRİ EA Azərbaycan filialının xəbərləri, 1942, № 8.
2. Bəqdeli Q. Qətran Təbrizi və onun divanı. Qətran Təbrizi. Divan (müqəddimə). Bakı, 1967.
3. Hacıyev Tofiq. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı: ADU nəşri. 1976.
4. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. ADN, 1947.

Жемчужины Низами Гянджеви

Исмаил Мамедли

Доктор филологических наук

Институт языковедения имени Насими НАНА. Азербайджан.

Резюме. В статье говорится об употреблении в произведениях Низами Гянджеви слов азербайджанского происхождения, таких как хатун, озан, яйлаг, мончук, кулинг, гердек, алачык. Также необходимо обратить особое внимание на то, что произведениями искусства Низами Гянджеви по-прежнему восхищаются великие мыслители Ближнего Востока, его научные, философские, художественные и духовные мысли очаровывали и поражали западных мыслителей. К темам «Хамсе» еще в средние века обращались, а также подерживались и развивались десятки прозаических произведений и идей.

Ключевые слова: Низами, бусы, озан, лачуга, турок